

Алла Валеріївна Качинська,
науковий співробітник відділу
моніторингу обдарованості дітей та молоді
Інституту обдарованої дитини,
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.9.18

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК САМОСТАВЛЕННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

В статті розглядаються особливості розвитку самосвідомості в підлітковому віці, а саме таких компонентів як ставлення до себе та самооцінка. Увага приділяється також основним факторам, які визначають формування ставлення до себе в цьому віці.

Ключеві слова: самосвідомість, ставлення до себе, самооцінка, соціально-психологічний статус, рефлексія, підлітковий вік.

The peculiarities of development of self-consciousness of adolescents, namely such components as self-attitude and self-esteem are disclosed in the article. Attention is also paid to the main factors which determine the formation of self-attitude in this age.

Key words: self-consciousness, self-attitude, self-esteem, social-psychological status, introspection, adolescence.

Джерелом розвитку особистості, починаючи з раннього дитинства, є сприйняття нею реакцій на її власні якості значущих для неї людей. Дитина сприймає себе опосередковано – через часткові точки зору інших людей. Розвиток ставлень дитини є проєкцією її особистісного розвитку, а саме: емоційне ставлення до себе та до інших виступає основним показником появи самооцінки. Етапи розвитку ставлення до себе починаються з виділення себе об'єктом ставлень інших людей, згодом суб'єктом стосунків, появи уявлень про себе. Ставлення до себе і до оточуючих складається переважно у спілкуванні, в якому частіше та стихійніше, ніж у спеціально організованій діяльності, складаються умови для особистісного вибору.

Самоставлення є необхідним компонентом особистості, на який впливає ставлення до життя, адекватне ставлення людини до самої себе, є умовою благополучного функціонування людини як суб'єкта суспільних відносин.

Найчастіше поняття самоставлення використовується як таке, що комплексно відображає систему ставлень індивіда до себе. Категорія «ставлення» є ключовою для процесу формування й розвитку особистості, завдяки їй відбувається оцінювання та прийняття чи неприйняття власного «Я». За її допомогою розкривається становлення смислового зв'язку,

єдності людини і світу, самого змісту цієї єдності: буде вона морально конструктивною чи деструктивною щодо індивіда [4].

Отже, самоставлення – це система зв'язків людини з оточуючим світом та іншими людьми. Вони забезпечують активне пристосування людини до навколишнього середовища. Внаслідок цього особистість розглядається не лише об'єктом зовнішніх впливів, а й суб'єктом соціальних перетворень.

Активний період розвитку та побудови ставлення до себе як компонентів самосвідомості є саме підлітковий вік.

У психологічній науці підкреслюється значення підліткового та юнацького віків у розвитку самосвідомості. Бурхливий розвиток компонентів структури самосвідомості Е. Шпрангер вважав головним новоутворенням цього періоду. Поява свідомого «Я», виникнення рефлексії, усвідомлення власних мотивів, побудова самооцінки, інтимізація внутрішнього життя, – одні з головних проявів самосвідомості у цьому віці. Цей період вважається критичним, переламним, і, власне, періодом виникнення цілісності самосвідомості [9]. І.С.Кон також вказував на те, що періодом виникнення свідомого «Я», як би поступово не формувались окремі його компоненти, вважається саме підлітковий та юнацький віки [5].

Зміни у самосвідомості становлять основні новоутворення у психіці підлітка, який починає усвідомлювати себе як особистість – члена суспільства і учасника міжособистісних відносин. Глибокі зміни в структурі особистості підлітка зумовлюють його особливу чутливість до засвоєння норм, цінностей та способів поведінки, притаманних світу дорослих. Відбувається переорієнтація з норм і цінностей дитячого світу на дорослий, вироблення особистісних утворень, які відіграють вирішальну роль в оволодінні дитиною позицією дорослого [6].

Розвиток самосвідомості у цей віковий період відбувається у таких основних напрямках:

- 1) усвідомлення самототожності (розмежування «я» – не «я» та його наступність у часовій особистісній перспективі);
- 2) «Я» - суб'єкт діяльності;
- 3) усвідомлення своїх психічних якостей (власної індивідуальності);
- 4) засвоєння системи соціально-моральних самооцінок.

Отже, розвиток ставлення до себе є найбільш актуальним у підлітковому віці, на формування якого значний вплив здійснюють як зовнішні (соціальний світ: батьки, учителя, колектив та однолітки), так і внутрішні чинники (фізичне тіло, емоційні стани, переживання, академічні та інтелектуальні досягнення підлітків).

У молодих людей виникає увага до власного тіла і до змін у ньому, боляче сприймаються будь-які зовнішні недоліки (низький зріст, повнота, дитячі риси). Вони намагаються бути дорослим, насамперед, ззовні.

Висновки численних досліджень підліткового віку вказують на помітне зниження впливу батьків і підвищення впливу однолітків як референтної групи на самооцінку підлітків.

Специфічним новоутворенням підліткового віку є здатність до рефлексії батьківської думки і подальшої побудови власної позиції щодо батьківської думки та оцінки. Батьківська точка зору сприймається як одна з можливих точок зору по відношенню до себе.

Проте, саме підтримка сім'ї, безумовне прийняття дитини, її інтересів батьками є найбільш значущими чинниками впливу на розвиток ставлення до себе і рівень загальної самооцінки підлітка. Академічні успіхи та особливості взаємодії з учителями впливають, здебільшого, тільки на самооцінку здібностей підлітками.

Сприятлива атмосфера в сім'ї та доброзичливе ставлення батьків є важливою умовою формування подальшого підкріплення позитивної самооцінки підлітків. Грубе, негативне ставлення має протилежну дію: поведінка підлітків спрямована на невдачу, вони бояться ризикувати, уникають участі у змаганнях; їм властиві такі риси характеру як агресія та грубість, а також високий рівень тривожності [7].

Наступним чинником впливу на розвиток самооцінки підлітка є педагогічна оцінка.

Б. Г. Ананьєв виокремив дві основні функції педагогічної оцінки: *орієнтаційну* (вплив на інтелектуальну

сферу) та *стимулюючу* (вплив на афективно-вольову сферу особистості). Поєднання цих функцій формує знання дитини про себе і переживання нею власних якостей та здібностей [1].

Існує також взаємозв'язок між рівнем самооцінки та соціально-психологічним статусом підлітка в колективі. Інтернальний локус контролю та висока самооцінка сприяють позитивному соціометричному статусу. І навпаки, завищені самооцінка та рівень домагань призводять до низького позитивного соціометричного статусу.

Ставлення до колективу й власне положення в ньому – один з найважливіших критеріїв юнацької оцінки товаришів і самооцінки [10].

Положення людини в групі залежить не тільки від її особливостей, але й від того, як їх оцінюють у даному колективі. Ті риси особистості, що в одній групі можуть бути важливими і значущими, в іншій – мають протилежну цінність. У свою чергу, ті види та способи поведінки, які визнаються і приймаються групою, можуть змінити особистісні риси людини в позитивну або негативну сторону.

Положення людини, особливо людини шкільного віку, у групі, колективі впливає на поведінку, психологічне благополуччя, розвиток компонентів самосвідомості, моральних, інтелектуальних, вольових якостей [3].

Таким чином, особистісний статус – місце індивіда в малій групі (соціумі), що залежить від того, як його оцінюють і сприймають члени даної групи (знайомі, рідні) у відповідності із власними особистісними якостями та ролями [8].

Т. Шибутані пов'язує особистісний статус із становленням Я-концепції, яка формується в міру включення дитини в систему соціальних відносин. В подальшому Я-концепція формується під впливом самооцінки особистістю переживань взаємостосунків в колективі. Т. Шибутані підкреслює, що для сприятливого розвитку Я-концепції в групі має бути встановлена система статусів, в такому разі існують чіткі вимоги до поведінки та наявності особистісних рис для кожної ролі та позиції в групі.

Взаємозв'язок Я-концепції та особистісного статусу проявляється в емоційному ставленні оточуючого середовища, тобто, зі зміною статусу особистості змінюється ставлення до неї інших, її поведінка та Я-концепція. Ступінь сформованості особистісного статусу залежить від інтеграції особистості (Я-концепції) в соціум, тобто більш об'ємну соціальну систему [10].

Таким чином, посідання учнем певного статусу в групі залежить не тільки від того як його оцінюють оточуючі, а й від власного бажання бути прийнятим, активності, ініціативності в спільній діяльності та внутрішньої орієнтації на свій успіх.

Отже, у підлітковому віці неабиякого значення у розвитку ставлення до себе набувають взаємини з батьками, що утворює сприятливий фон для усвідомлення особливостей власного «Я» підлітка та формування адекватної самооцінки. Важливою

детермінантою є також взаємодія з педагогами, що буде визначати усвідомлення власних здібностей підлітків та академічну успішність. Важливим критерієм також є статусні характеристики учнів у класі, які визначають міру популярності та соціальної привабливості старшокласників, навколо яких розташовуються інші виміри внутрішньогрупової взаємодії.

Використані літературні джерела

1. *Ананьев Б. Г.* Человек как субъект познания / Б. Г. Ананьев. – СПб., 2000. – 238 с.
2. *Баранник В.* Самооцінка та її місце в структурі самосвідомості // Соціальна психологія, 2006. – № 3 (17). – С. 95–101.
3. *Дубровина И. В., Лисина М. И.* Возрастные особенности психического развития детей / И. В. Дубровина. – М.: АПН СССР, 1982. – 164 с.

4. *Кольшико А. М.* Психология самоотношения / А. М. Кольшико. – Гродно: ГрГУ, 2004. – 102 с.
5. *Кон И. С.* Психология ранней юности / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.
6. Проблемы формирования личности / Под ред. Д. И. Фельдштейна. – 2-е изд. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.
7. Психология человека: от рождения до смерти / Под ред. А. А. Реана. – СПб., 2001. – 364 с.
8. *Сидоренков А. В.* Социально-психологический статус: традиция и перспектива исследования в области малых групп // Северо-Кавказский психологический вестник, 2007. – № 5/1. – С. 54–63.
9. *Столин В. В.* Самосознание личности / В. В. Столин. – М.: Изд-во Московского университета, 1983. – 284 с.
10. *Шибутани Т.* Социальная психология / Т. Шибутани. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. – 544 с.

